

**Міністерство культури та інформаційної політики України
Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка**

САМОСТРОКОВА Наталія Олександрівна

УДК 78.25;78.441;78.21

**ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЖАНРУ
ПОЛЬСЬКОГО СКРИПКОВОГО КОНЦЕРТУ
XX СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 17.00.03 – музичне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Львів – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі історії музики Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка Міністерства культури та інформаційної політики України.

Науковий керівник: Народний артист України, доктор філософії (Ph.D), дійсний член Національної академії мистецтв України, академік, професор
ПИЛАТЮК Ігор Михайлович,
Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка,
ректор
(м. Львів)

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, заслужений працівник освіти України, професор
КОПИЦЯ Маріанна Давидівна,
Національна музична академія України імені П. І. Чайковського,
завідувач кафедри історії української музики та музичної україністики
(м. Київ)
кандидат мистецтвознавства, доцент
КАШАЮК Вікторія Миколаївна,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
доцент кафедри історії та теорії мистецтв
(м. Луцьк)

Захист відбудеться 17 вересня 2021 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.869.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства у Малому залі Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка за адресою: вул. О. Нижанківського, 5, м. Львів, 79005.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка за адресою: вул. О. Нижанківського, 5, м. Львів, 79005.

Автореферат розіслано 16 серпня 2021 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор мистецтвознавства, професор

Н. І. Сиротинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасна геополітична ситуація активно сприяє поглибленню буття української культури в європейському лоні, осмисленню ролі її представників у творенні новітнього художнього простору. Республіка Польща є однією з держав, найбільш близьких Україні географічно, ментально та соціокультурно, українська і польська нації протягом століть разом переживали складні історичні етапи, творили і творять культурні цінності. «Знаковими» прикладами є діяльність на теренах України ряду видатних польських мистців – К. Ліпінського, Ю. Ельснера, Е. Млинарського, К. Шимановського, П. Коханьського, П. Перковського, Л. Ружицького; співдіяльність у роботі міжнародних проєктів – «Варшавська осінь», «Контрасти», «Нова музика в Україні», чисельні акції у сфері скрипкового мистецтва в рамках Міжнародного фестивалю братів Венявських (Польща), Музичного фестивалю імені К. Шимановського й фестивалю «Осінь з музикою К. Шимановського» (Україна); наукові конференції «Кароль Шимановський і Україна», «Кароль Шимановський і його мала батьківщина», «Петро Перковський на Поділлі: сторінки життя», Міжнародна конференція до 155-ї річниці смерті К. Ліпінського та ін. Названі вище та багато інших прикладів співпраці й обміну творчим досвідом зумовили потребу їхнього ґрунтовного осмислення. Серед них – польський скрипковий концерт, що є репертуарним явищем світового мистецтва та, водночас, у своїй національно-історичній цілісності та множинності явищ залишається недостатньо відомим в Україні.

За однією з дефініцій, культура є витвором національного генія, доконаного протягом віків духовним зусиллям індивідуальних творців (Ю. Вассиян). Водночас, сучасний мистецький поступ, що зумовлюється глобалізаційними процесами, позначається «стиранням» національних проявів в естетичній та інших сферах, акультураційні тенденції стали поштовхом до творення стилістичних, технічно-композиційних, жанрових видозмін, тому надзвичайно важливою є увага до інкультураційних явищ – «точок опори» для розвитку та взаємодії національних культур. Отож, аналіз розвитку польського скрипкового концерту здійснюємо крізь призму дослідження атрибутивності етнопсихологічних засад як ідеально-психологічних проявів архетипного музичного мислення, що відіграє роль інспіративного чинника для відповідних музичного мовлення і виразової стилістики, а відповідно – і художнього змісту творів, які є національно-культурними репрезентантами у світовому соціокультурному часопросторі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі історії музики згідно з темою № 6 «Музично-виконавське мистецтво: теорія, історія, практика» перспективно-тематичного плану науково-дослідницької діяльності ЛНМА імені М. В. Лисенка на 2014–2019 рр.

Тему затверджено Вченою радою Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка (протокол № 4 від 10.12.2015 р.).

Мета дослідження полягає в концептуалізації етнопсихологічних засад польської музичної ментальності крізь призму їх відображення в жанрі скрипкового концерту ХХ ст. як цілісного явища польської культури.

Завдання дослідження:

- 1) укласти концептуальні основи дослідження етнопсихологічних засад польського скрипкового концерту;
- 2) здійснити аналіз досліджень польської музики в українській науці;
- 3) обґрунтувати концепцію етнопсихологічних засад польської музичної ментальності;
- 4) прослідкувати витоки та основні шляхи формування етнопсихологічних засад жанру польського скрипкового концерту;
- 5) проаналізувати етнохарактерні риси скрипкових концертів провідних польських композиторів ХХ ст. у розмаїтті моделей жанру і динаміці архетипного та художньо-інтерпретаційного мислення;
- 6) концептуалізувати прояви головних етнопсихологічних архетипів польської музичної ментальності в жанрі скрипкового концерту ХХ ст.

Об'єктом дослідження є процес розвитку жанру польського скрипкового концерту.

Предмет дослідження – відображення етнопсихологічних засад польської музичної ментальності в жанрі скрипкового концерту ХХ ст.

Методи дослідження. Аргументація основних ідей та наукових положень дисертації зумовила використання сучасних методологічних підходів і поєднання низки методів, серед яких:

- теоретичний – в укладенні концептуальних основ дослідження етнопсихологічних засад польського скрипкового концерту;
- історико-еволюційний – в укладенні історичної ретроспективи становлення і розвитку жанру;
- аналітичний – у дослідженні найбільш вагомих польських скрипкових концертів, їх художніх рис та інтерпретаційних можливостей;
- системний – у трактуванні польського скрипкового концерту ХХ ст. як цілісного феномену;

– музично-культурологічний – у концептуалізації проявів головних етно-психологічних архетипів польської музичної ментальності в жанрі скрипкового концерту ХХ століття.

Методологічну базу дослідження складають наукові праці, присвячені таким проблемним напрямкам:

- українсько-польські історико-культурні, музично-творчі та виконавські взаємозв'язки – В. Витвицький, М. Загайкевич, А. Калениченко, А. Карпак, Н. Кашкадамова, Л. Кияновська, Д. Колбін, Н. Костюк, Л. Мазепа, Т. Мазепа, Е. Нідецька, С. Павлишин, Д. Полячок, О. Попович, Б. Сюта, М. Черепанин та ін.;
- етнопсихологія, ментальність та архетипність мислення – В. Вундт, Г. Гачев, А. Гуревич, П. Дінцельбахер, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, Ж. Ле Гоф, Е. Макаренко, М. Пірен, М. Попович, К. І. Юнг та ін.;
- музична ментальність, національна ідентичність та етнохарактерність у музиці – Н. Герасимова-Персидська, Н. Горюхіна, Г. Джулай, В. Драганчук, З. Лісса, С. Людкевич, І. Ляшенко, М. Новакович, М. Северінова, О. Чайка та ін.;
- архетипне мислення в контексті проблем семантики, музичного мовлення та інтерпретації – О. Катрич, О. Козаренко, І. Коханик, О. Маркова, В. Москаленко, О. Самойленко, О. Чайка та ін.;
- польський музичний фольклор у національному та мультикультурних середовищах – L. Bielawski, J. Bobrowska, A. Czekanowska, K. Dadak-Kozicka G. Dąbrowska, O. Kolberg, W. Kotoński, Z. J. Przerembski, K. Квітка, Ф. Колесса, Б. Луканюк, С. Людкевич, І. Мацієвський та ін.;
- історія та теорія жанру сольного інструментального концерту, скрипкового концерту – J. Chomiński, A. Hutchings, S. Lindeman, M. Talbot, K. Wilkowska-Chomińska, M. Арановський, В. Заранський, І. Пилатюк, Л. Скрипнік, В. Стеценко, І. Татарінцева та ін.;
- історія польської музичної культури та явища польської музики – K. Baculewski, J. Bauer, W. Chylińska, Z. Helman, T. Gutowski, J. Iwaszkiewicz, S. Korwin-Szymanowska, Z. Lissa, G. Michalski, E. Obniska, S. Ołędzki, A. Sozańska, H. Swolkień, K. Szymanowski, A. Tuchowski, J. Waldorff, K. Wyka, I. Белза, В. Витвицький, М. Загайкевич, Н. Кашкадамова, Л. Кияновська, Д. Колбін, Л. Мазепа, Т. Мазепа, О. Маркова, С. Павлишин, О. Собакіна, Б. Сюта, Й. Явлінський та ін.;
- історія скрипкового мистецтва, інструменталізму та життєтворчість діячів польської скрипкової культури – J. Bauer, M. Borkowski, T. Chylińska, B. Dąbrowski, M. Fahrberger, M. Gąsiorowska, M. Gmys, L. Hanek, A. Iwanicka-Nijakowska, J. Iwaszkiewicz, T. Kobierzycki, M. Komorowska, M. Kosińska, Z. Lissa, S. Łobaczewska, K. Michałowski, M. Ochłabiak,

A. Piber, M. Podhajski, C. B. Rae, H. Schiller, W. Schwinger, A. Sitarz, E. Szczepańska-Lange, K. Szymanowski, M. Tomaszewski, A. Tuchowski, A. Walaciński, A. Wightman, T. Zieliński, Є. Вітачек, Ю. Волошук, Є. Вуйтевіч, В. Григор'єв, Л. Гінзбург, І. Гребнева, М. Загайкевич, І. Зінків, Т. Каламуліна, А. Калениченко, Д. Колбін, Г. Нейгауз, І. Нікольська, І. Пилатюк, Д. Полячок, О. Сердюк, О. Серденко, О. Собакіна, Р. Солтис та ін.

Матеріал дослідження – скрипкові концерти Еміля Млинарського (Emil Młynarski), Мечіслава Карловіча (Mieczysław Karłowicz), Кароля Шимановського (Karol Maciej Szymanowski), Пйотра Перковського (Piotr Perkowski), Людоміра Ружицького (Ludomir Aleksander Różycki), Гражини Бацевіч (Grażyna Baciewicz), Вітольда Лютославського (Witold Lutosławski), Кшиштофа Пендерецького (Krzysztof Eugeniusz Penderecki) та інших мистців, хронологічні межі написання яких простягаються від межі XIX–XX ст. до межі XX–XXI ст. Окрім того, для виявлення характерних рис польського скрипкового концерту в класико-романтичному варіанті жанру розглянули твори XVIII–XIX ст. Фелікса Яневіча (Feliks Janiewicz), Кароля Ліпінського (Karol Lipiński), Генрика Венявського (Henryk Wieniawski) та ін.

Всього досліджено понад 20 композицій, більшість з яких в рамках українського музикознавства аналізуються *вперше* (твори Е. Млинарського, М. Карловіча, П. Перковського, В. Лютославського, окремі концерти Г. Бацевіч та К. Пендерецького).

Наукова новизна дисертації полягає:

- в обґрунтуванні концепції етнопсихологічних засад польської музичної ментальності;
- у створенні цілісного бачення розвитку жанру польського скрипкового концерту у XX ст. – у розмаїтті моделей жанру та динаміці архетипного мислення, із залученням маловідомих творів та акцентуацією життєтворчості мистців, пов'язаних з Україною;
- у концептуалізації проявів головних етнопсихологічних архетипів польської музичної ментальності у жанрі скрипкового концерту XX ст.

Теоретичне значення дисертації полягає в можливості використання її матеріалів у подальших наукових дослідженнях у двох основних напрямках: перший – історико-теоретичні засади розвитку польської музики; другий – функціонування польського скрипкового концерту XX ст. у контексті загальноєвропейських і світових тенденцій розвитку жанру.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання її матеріалів у навчальних курсах «Історія скрипкового мистецтва», «Історія

музики ХХ століття», «Музична психологія» та інших у музичних закладах вищої освіти, а також при творенні виконавських інтерпретацій жанру польського скрипкового концерту ХХ ст.

Особистий внесок здобувача. Вперше до наукового обігу вводяться:

- авторська концепція етнопсихологічних засад польської музичної ментальності;
- аналітичні матеріали дослідження польських скрипкових концертів ХХ ст., які до цього часу спеціально не вивчалися українським музикознавством.

Апробація. Окремі теоретичні та методичні положення дисертації були апробовані в роботі кафедри історії музики Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка, міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій у таких доповідях:

- «Скрипковий концерт К. Пендерецького в аспекті еволюції жанру». Наукова конференція «Молоде музикознавство – 2012». Львів, 17–18 грудня 2012 р.;
- «Тенденції розвитку польського скрипкового концерту (на прикладі концертів Гр. Бацевіч)». Наукова конференція «Молоде музикознавство – 2013». Львів, 17–18 грудня 2013 р.;
- «Скрипкові концерти К. Ліпінського». Всеукраїнська науково-практична конференція молодих музикознавців «Музикознавчі студії». Львів, 25–26 лютого 2015 р.;
- «Польський скрипковий концерт: витоки і історія». Міжнародна наукова конференція молодих музикознавців «Музикознавчі студії – 2016». Львів, 24–26 лютого 2016 року;
- «Другий скрипковий концерт «Метаморфози» Кшиштофа Пендерецького: концептосфера і драматургія». Міжнародний науковий форум «Музикознавчий універсум молодих». Львів, 5–6 березня 2020 року;
- «Специфіка етнохарактерності у польському скрипковому концерті ХХ століття (на матеріалах творів Г. Бацевіч і К. Пендерецького)». Наукові читання «Актуальні проблеми розвитку культури, мистецтва та освіти». Луцьк, 8 грудня 2020 р.;
- «Ліризм як етнохарактерна домінанта польського скрипкового концерту ХХ століття». Міжнародний науковий форум «Музикознавчий універсум молодих»: «Україна і світ: вектори музичної комунікації». Львів, 22–23 січня 2021 року.

Публікації. Результати дослідження висвітлені в дев'яти одноосібних наукових публікаціях, серед них чотири статті – у фахових наукових виданнях, затверджених МОН України, та одна – у зарубіжному фаховому виданні.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел, що містить 313 позицій, з яких 103 джерела – польською та англійською мовами, і двох додатків. Обсяг основного тексту – 180 с., загальний обсяг – 290 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, матеріал, наукову новизну, теоретичне і практичне значення дослідження, окреслено методологічну базу, особистий внесок здобувача та апробацію результатів.

У розділі 1 **«Концептуальні основи дослідження етнопсихологічних засад польського скрипкового концерту»** проаналізовано засадничі проблеми дослідження, пов'язані зі сферами дослідження польської музичної культури у взаємозв'язку із питаннями етнопсихології і музичної ментальності.

У підрозділі 1.1 *«Польська тема в українському музикознавстві. Жанр скрипкового концерту»* окреслено магістральні напрямки дослідження польської музичної культури у вітчизняній науці. У більшості досліджень висвітлено діяльність польських інституцій, колективів, товариств та їх провідних представників у мультикультурному середовищі України. Найбільша увага приділяється постатям К. Ліпінського і К. Шимановського, натомість практично не опрацьовується проблема скрипкового концерту як польського національного феномену ХХ століття.

Підрозділ 1.2 *«Етнопсихологія та музична ментальність: аналіз понять»* оснований на вихідній позиції про вивчення етнопсихологічних явищ на основі таких об'єктивних одиниць, як мова, міфи та звичаї (В. Вундт). У поняття «мова» в дослідженні вкладається і сенс «музичної мови» як однієї з семіотичних систем, в якій виражаються етнопсихологічна характерність та національна музична ментальність.

Ментальність бачиться як «етнічний та пізнавальний код», що має сутність генетичної інформації, та, утверджений історично, стає психологічною детермінантою поведінки представників того чи іншого народу, «вірних своєму кодові» (Е. Макаренко).

Музична ментальність трактується як соціальний феномен – виразник національної культури певного народу, соціальної групи у різні історичні епохи (Г. Джулай), що виявляється в процесі композиторської та виконавської творчості у вигляді архетипного мислення (М. Северинова, О. Катрич, О. Чайка) і відображається в музиці на первинно-синкретичному, конкретно-мовному та узагальнено-концептуальному рівнях (В. Драганчук).

Обґрунтована в підрозділі 1.3 *«Концепція етнопсихологічних засад польської музичної ментальності»* – результат екстраполяції світових здобутків у сфері етнопсихології у площину музичного мистецтва та їх поєднання з ідеями сучасного музикознавства. Серед фундаментальних ідей, що склали теоретичні основи концепції, є: трактування етнопсихології її основоположниками Г. Штейнталем та М. Лацарусом з позицій виявлення «духу народу» як особливого, замкнутого на собі утворення із характерною психічною схожістю індивідів та притаманною їм самосвідомістю, реалізованою в неповторній культурі («*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*»); наукове відокремлення психологій індивідуальної та народів В. Вундтом («*Elements of Folk Psychology*»); «виведення» етнічної ментальності Л. Леві-Брюлем із феномену «містичної співучасті» як колективних уявлень, які розпізнаються за ознаками, притаманними усім членам соціальної групи, та передаються з покоління в покоління, пробуджуючи, відповідно до обставин, почуття поваги, страху, поклоніння («*La mentalité primitive*»); трактування процесу мислення як зумовленого ментальними кодами – архетипами, які є «психологічними інстинктами», що передаються спадково та формують психологічні реакції їх носіїв (К. Г. Юнг); низка інших наукових положень видатних послідовників вказаних вчених, здійснених протягом ХХ – початку ХХІ ст., у т. ч. в царині музикознавства, осмислених крізь призму відображення етнопсихологічних засад у музиці.

Концепція складається з двох семантичних площин, в яких вирізнено певні архетипи музичного мислення: етнохарактерна площина – етноінструментальний, етнохореографічний та етнопісенний архетипи; світовідчуттєва площина – архетипи ліризму, прометеїзму та сакральності.

У розділі 2 **«Витоки та формування етнопсихологічних засад жанру польського скрипкового концерту ХХ століття. Кароль Шимановський, попередники і послідовники»** обґрунтовано модель жанру польського скрипкового концерту ХХ ст., створену видатним модерністом К. Шимановським і найбільш відомими сучасниками мистця.

Вихідною позицією у підрозділі 2.1. *«Польський класико-романтичний скрипковий концерт як модель жанру»* є визначення понять, пов'язаних

із жанром концерту – етимології терміну, витоків та основних напрямків розвитку, характерних рис структурно-семантичного інваріанту жанру сольного інструментального концерту – концертність і концертування, діалог і діалогічність та ін. Модель жанру реалізована у віртуозності польського скрипкового концерту «галицького Паганіні» К. Ліпінського (1790–1861) – Перший – *fis-moll* op. 14 (1822), Другий – *D-dur* «Військовий» op. 21 (бл. 1826), Третій – *e-moll* op. 24 (1830–1833), Четвертий – *A-dur* op. 32 (1844), Концертне рондо op. 18. Орієнтуючись на західноєвропейські взірці, в яких значну роль відіграє оперний тематизм, мистець виробляє власний стиль з орієнтацією на «блискучу» гру та використання народно-пісенного і танцювального тематизму, у т. ч. польського та українського зі збірки В. Залеського «*Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*». Вагомими досягненнями польської музики є концерти попередника – Ф. Яневіча (1762–1848): Перший – *F-dur* (бл. 1788), Другий – *E-dur* (бл. 1788), Третій – *A-dur* (бл. 1791), Четвертий – *A-dur* (бл. 1797), П'ятий – *e-moll* (бл. 1803), в яких застосовуються найвищі позиції, складні пасажи і стрибки подвійними нотами, різноманітні штрихи тощо. Віртуозний стиль, вільність побудови і зріло-романтичний зміст притаманні для взірців жанру послідовника – Г. Венявського (1835–1880), у чиєму доробку – Концерти *fis-moll* op. 14 (1853) та *d-moll* op. 22 (1870), Концертне *Allegro* op. 2 та ін. Серед взірців романтичного концерту – «*Allegro Koncertowe*» (1888) І. Падеревського (1860–1941) та композиції послідовників, якими продовжується розвиток жанру у ХХ ст.

Підрозділ 2.2 – «*Етнохарактерні риси скрипкових концертів Еміля Млинарського та Мечислава Карловіча: еволюція жанру на межі ХІХ–ХХ століть*». У першій третині ХХ ст. польський скрипковий концерт пройшов яскраву динаміку розвитку. Перший концерт *d-moll* op. 11 (бл. 1897) Е. Млинарського (1870–1935), написаний в Одесі, витриманий в ореолі естетики та музичної мови загальноєвропейської постромантичної традиції, і характеризується оригінальними ритмоінтонаційними лексемами кварто-секундової інтонаційної та синкопованої ритмічної основ, що вводять твір у сферу польського мелодизму. Другий концерт *D-dur* op. 16 (1916) характеризується ритмоінтонаційною яскравістю і мелодичним багатством, симфонізованістю мотивного розвитку і тонкістю інструментування. Концерт *A-dur* op. 8 (1902) М. Карловіча (1876–1909) проклав шляхи для подальшого неофольклорного «вибуху» специфічно-польської музичної архаїки у творчості К. Шимановського.

У підрозділі 2.3 *«Архетип витонченого ліризму в імпресіоністично-постромантичній моделі Першого скрипкового концерту Кароля Шимановського»* (1882–1937) аналізується «знаковий» для світового скрипкового мистецтва Перший концерт ор. 35 (1916), в якому прозвучав «новий скрипковий стиль ХХ ст.» (А. Калениченко). Питомо-польський вишуканий ліризм втілений крізь призму нової для композитора імпресіоністично-символістської, сецесійної стилістики. Поетика літературного першоджерела в поєднанні із новаторським баченням мистця стали імпульсом до творення нового типу переживання, настроєвості, в яких викристалізуються основи польського (і європейського) імпресіонізму. Образність і стилістика Концерту перегукуються із творчістю К. Дебюссі, апофеоз пристрасних почуттів, якими сповнені екзальтовані кульмінації, – із виразовістю Р. Вагнера, Г. Малера, О. Скрябіна, А. Шенберга, С. Прокоф'єва та ін. Разом із тим, твір яскраво продовжує шопенівську традицію ноктюрновості у світовідчутті та його художньому виразі.

Підрозділ 2.4 *«Етноінструментальна екзальтація у неофольклорній моделі Другого скрипкового концерту Кароля Шимановського»* присвячений твору, в якому екзальтація та споглядання пов'язані з прадавнім корінням польської етнічної характерності, поданої крізь призму модерного мислення. У Другому концерті ор. 61 (1933) трансформовано архаїчний гуральський фольклор – первинну стихію народної пісенності (прадавній «горловий» спів) та інструментальності. Твір перегукується з неофольклорними здобутками І. Стравінського, Б. Бартока, ідеалами групи «Młoda Polska».

Підрозділ 2.5 – *«Тенденції розвитку етнопсихологічних засад польського скрипкового концерту у послідовників Кароля Шимановського: Пйотр Перковський та Людомір Ружицький»*. Одним із найяскравіших послідовників К. Шимановського став П. Перковський (1901–1990), уродженець Поділля. У Першому концерті (1930, 1948) основний тематизм доручений солісту, за масштабністю композиції та роллю персоніфікованих інструментів оркестру у симфонізованому полотні твір набуває значення концертної симфонії. Для втілення колізії особистості у складному ХХ ст. композитор користується передовою для свого часу музичною мовою з виходом за межі мажоро-мінору. У Другому концерті (1960) було продовжено здобутки, здійснені у попередньому творі.

Л. Ружицький (1883–1953), створюючи новаторську за структурою композицію Концерту ор. 70 (1944), в образно-семантичному і стилістичному аспектах (риси пізнього романтизму, імпресіонізму, фольклоризму) залишається у сфері впливу К. Шимановського та ідеалів «Молодої Польщі».

У розділі 3 «Динаміка архетипного мислення у моделях польського скрипкового концерту ХХ століття. Гражина Бацевіч, Вітольд Люто-славський, Кшиштоф Пендерецький і сучасники» проаналізовано найбільш вагому композиції середини – другої половини ХХ століття.

У підрозділі 3.1. «*Етнопсихологічні засади трактування жанру Гражиною Бацевіч*» (1909–1969) стверджується, що головні етнопсихологічні засади польської музичної ментальності у творчості мисткині найбільш яскраво проявилися у наступних творах. У Першому концерті (1937) поєднано необарокове апелювання до бахівських структур із притаманним для національного світовідчуття витонченим ліризмом та яскравою етнохарактерністю (етноінструменталізмом та етнохореографічністю). У Третьому концерті (1949) синтезується універсально-бароковий і фольклорний первні крізь призму модерного мислення, при цьому витончений ліризм протракований крізь призму гуральської етнохарактерності на музично-мовному (етноінструменталізм, етнохореографічність) та узагальнено-концептуальному (підвищена емоційність) рівнях. У яскраво новаторському Сьомому концерті (1965) специфічними рисами музичної мови є дванадцятитоновий тематизм і мікроінтервальна хроматика, інспіровані концертом «Пам'яті ангела» А. Берга, та «відкрита» в попередніх творах мисткині колористична сонорність. У площині світовідчуття виражається тонкий ліризм, що набуває гостро-експресіоністичного забарвлення.

Підрозділ 3.2. – «*Поставангардистські пошуки у діалозі для скрипки з оркестром Вітольда Лютославського*» (1913–1994). Діалог «Ланцюг II» (1985) написаний авторською композиційною технікою – «контрольованою алеаторикою» з чергуванням епізодів *ad libitum* – *a battuta*. Мистець користується дванадцятитоновістю й утвореними на її основі інтервальними та акордовими співзвуччями. У площині світовідчуття втілено ліризм і самозаглибленість, які презентують індивідуалізовані особистісні переживання, «невловимість» думок і тонких відчуттів та реалізуються в розділах *ad libitum*. Вказані риси чергуються з умовно-токатними та гротескними епізодами, що символізують оточуючий соціум і звучать у розділах *a battuta*. Показовою рисою діалогу у творі є віртуозність, в якій автор апелює до багатой національної скрипкової традиції, своєрідно втілюючи етноінструменталізм польської музичної ментальності на узагальнено-концептуальному рівні.

У підрозділі 3.3 проаналізовано «*Світоглядні та стилістичні орієнтири у концертах Кшиштофа Пендерецького*» (1933–2020). Перший концерт (1977) є вісником повернення від авангарду, від алеаторики і сонористики.

Соліст є персоніфікованим героєм, який глибоко переживає трагедію особистості в сучасному соціумі. У мовному просторі особливу роль відіграють експресивно-забарвлені мелодичні півтон і тритон та густі цілотонові кластери. Експресивна кульмінаційність як «інструментальна “драма крику”» (В. Заранський) сягає виразовості А. Берга і А. Шенберга, втілення трагізму – симфонізму Д. Шостаковича, а витончене стилістичне творення хроматичного звукового простору поєднує твір із взірцями жанру А. Шнітке, Є. Станковича та ін. Ключову роль у динаміці архетипного мислення композитора відіграв Другий концерт «Метаморфози» (1995). У постромантичній концепції утверджується ідея ліризму як світосприйняття рефлексуючого героя, що стає спів-творцем композиції. Метаморфози тематизму (у т.ч. монограми Д. Шостаковича) сягають вершин симфонізації сольного інструментального концерту, символізуючи індивідуальне «визволення» після авангардного «бунту» мистця. Подвійний концерт (2012) «відкриває» шляхи для нових художніх пошуків у ХХІ ст.

У **Висновках** узагальнено основні позиції щодо концептуалізації етнопсихологічних засад польської музичної ментальності крізь призму їх відображення у жанрі скрипковому концерті ХХ століття як цілісному явищі польської культури. У результаті стверджується наступне:

1. Концептуальні основи дослідження ґрунтуються на фундаментальних філософських і психологічних положеннях В. Вундта, М. Лацаруса, Л. Леві-Брюля, Г. Штейнталя, К. Г. Юнга та ін., ідей українських вчених про музичну ментальність як високо упорядковану систему (Г. Джулай), національну характерність як важливу якість художнього виявлення суб'єкта (О. Чайка), особистісні психоемоційні засади, основані на природі музично-виконавських архетипів (О. Катрич), «інтонаційну проекцію карти реальності» (Ю. Чекан) того чи іншого етносу-нації; національний стиль крізь призму інтонаційної концепції (О. Маркова) та ін.

2. Аналіз українських досліджень польської музики виявив вагомі здобутки таких вчених, як В. Витвицький, М. Загайкевич, А. Калениченко, Н. Кашкадамова, Л. Кияновська, Д. Колбін, Л. Мазепа, Т. Мазепа, О. Маркова, С. Павлишин, Д. Полячок, Б. Сюта та ін. При цьому проблема польського скрипкового концерту ХХ ст. майже не опрацьовується, що підвищує рівень актуальності даного дослідження.

3. Обґрунтування авторської концепції етнопсихологічних засад польської музичної ментальності ґрунтується на розумінні даного феномену як специфічного музичного мислення, притаманного певному етносу-нації. Virізнено дві семантичні площини, які виражаються за посередництвом

архетипів – універсальній національного мислення: етнохарактерна (відповідає «конкретно-мовному» рівню відображення національної ментальності в музиці (В. Драганчук)); світовідчуттєва (співвідноситься з «узагальнено-концептуальним» рівнем вказаної ієрархії).

До архетипів етнохарактерної площини віднесено:

1) етноінструменталізм, виразовий код якого оснований на імітації звучання народного скрипкового та іншого інструментарію з унікальними темброво-регістровими, звуковидобувальними та іншими ефектами та специфікою ладового, ритмо-інтонаційного, гармонічного, фактурного мислення тощо;

2) етнохореографічність, кодовими одиницями якої є жанрові «знаки» польської «танцювальної ментальності» – polonez, chodzony, mazurek, kujawiak, oberek, krakowiak та ін., що глибоко увійшли у виразове поле польської музичної семантики та склали впізнавану рису академічної музики;

3) етнопісенність, що доповнює вказані вище архетипи.

У світовідчуттєвій площині польського скрипкового концерту вирізняються такі архетипи:

1) ліризм у семантично-стилістичному відтінку «вишуканого» ліризму, вершинно втіленому Ф. Шопеном. В особливому чутті звуку криється «власне польська» стилістика ліризму, що виросла у національну ознаку і стала основою специфічної манери творення художньої образності;

2) прометеїзм, що асоціюється з екзальтованим запалом польської музики і підвищеною емоційністю;

3) сакральність, що має вершинні вияви в образі сакральної жертви в концепції страждання та шляхетництві (аристократизмі), який набув у польській культурі сакрального сенсу.

4. Огляд історичної ретроспективи витоків і шляхів розвитку жанру польського скрипкового концерту показав, що його формування здійснювалося у творах М. Мельчевського, А. Яжембського, Ф. Яневича, А. Ф. Дурановського, Ю. Ельснера та ін. Особливу роль етноінструментальний архетип відіграв для віртуозності творів К. Ліпінського. Орієнтуючись на західно-європейські взірці, в яких значну роль відіграє оперний тематизм, мистець виробив власний стиль з орієнтацією на «блискучу» гру та використання народного тематизму, у т. ч. українського. Традиції К. Ліпінського були продовжені та розвинені Г. Венявським, який наповнив жанр глибинно-романтичним змістом і симфонізацією, І. Падеревським та ін.

5. Аналіз етнохарактерних рис скрипкових концертів провідних польських композиторів ХХ ст. в динаміці архетипного мислення виявив наступне:

Акцент з віртуозності, представленої у творах К. Ліпінського, Г. Венявського, М. Карловича, на вишуканий ліризм шопенівського взірця із «вкрапленнями» мазурковості, квазінародної інструментальної імпровізаційності і постромантичної експресії переставляє Е. Млинарський у Першому концерті d-moll op. 11 (Одеса, бл. 1897). Мистець формує етнохарактерність концерту для майбутнього ХХ ст. та робить ескіз образності, що здобуде кульмінаційні вершини у творчості К. Шимановського, Г. Бацевіч та К. Пендерецького, а також входить у поле художньої виразовості концертів Й. Брамса, А. Дворжака П. Чайковського. У Другому концерті D-dur op. 16 (1916) поєднуються емоційно-ліричний романтичний патос і віртуозність, етнохореографічність (у шляхетництві полонеза та народності краков'яка) та етноінструментальність (імітування награвів народних капел).

Такі здобутки розвиває М. Карлович у Концерті A-dur op. 8 (1902), де втілює широкий спектр етнопсихологічних засад від тонкого ліризму до фольклорної трансформації у пізньоромантично-фольклористичній стилістичній проекції.

Новаторство у скрипковому концерті «вибухнуло» у творчості К. Шимановського. У Першому концерті (1916) – символістсько-імпресіоністичному, сецесійному – демонструється ліричний архетип у відтінках від витонченості до еросу та апофеозу орієнтальної інтимної чуттєвості. Другий концерт (1933) втілює народну екзальтацію та споглядання з алюзіями до підгалянського фольклору, імітацією народного скрипкового музикування. Твори повернули розвиток жанру на нові орієнтири та особливо яскраво втілили архетип витонченого ліризму із особливим чуттям звуку та етнічно-зумовлену екзальтацію прометеєвського архетипу, що складають дві наріжні основи польського національного духу.

Реалізація вказаних засад продовжилася у творах послідовників мистця. У Першому (1930, 1947–1948) і Другому (1958–1960) концертах П. Перковського в масштабах концертної симфонії продовжується етнохарактерна лінія ліризму К. Шимановського, модерно трактуються етнохореографічність та інструментальність і привноситься в еволюцію жанру експресіоністичний первінь, наближений до лексики А. Берга та А. Шенберга (що у майбутні десятиліття трансформується в концертах К. Пендерецького). Стилістика, встановлена К. Шимановським, розвивається у Концерті op. 70 (1944) Л. Ружицького.

Риси польського скрипкового концерту, зумовлені його етнопсихологічними засадами, цілком природньо поєдналися із низкою модерних та авангардних виявів у семи концертах Г. Бацевіч. Це необарокова стилістика,

введена у семантичне поле жанру, поєднана із витонченим ліризмом та яскравою гуральською етнохарактерністю (Перший (1937) і Третій (1949) концерти), дванадцятитоновість, мікрохроматика і сонористика (Сьомий концерт (1965)).

Структурно-семантичний інваріант польського скрипкового концерту набув радикальної трансформації у творі В. Лютославського «Ланцюг П» – діалог для скрипки з оркестром (1985), організованому за принципом «контрольованої алеаторики», з ефектною інструментальною віртуозністю.

Динаміка архетипного мислення у моделях концертів Кшиштофа Пендерецького проявилася у таких напрямках: глибокий трагізм – Перший концерт (1977, 2-га ред. –1988); глибоко рефлексивне постромантичне світовідчуття – Другий концерт «Метаморфози» (1995). У поверненні до симфонічності мислення і театральної процесуальності (Подвійний концерт, 2012) домінують ліризм і сакральність, протрактовані не у визначено-національному сенсі, а на узагальненому, універсальному рівні.

Нові художні орієнтири окресли М. Вайнберг (Mieczysław Wajenberg, 1919–1996, Концертіно (1948) op. 42, Концерт g-moll op. 67); К. Мейєр (Krzysztof Meyer, нар. 1943, Перший (1965) і Другий (1996) концерти); А. Пануфнік (Andrzej Panufnik, 1914–1991, Концерт (1971)); Р. Твардовський (Romuald Twardowski, нар. 1930, Концерт (2006)) та інші мистці, які розширили горизонти музичного мислення у жанрі.

Наведені позиції визначають семантичне навантаження взірців польського скрипкового концерту ХХ ст., а відтак – зумовлюють вихідні засади виконавської інтерпретації.

6. Проведений аналіз дозволив концептуалізувати прояви етнопсихологічних засад скрипкового концерту ХХ ст. На рівні музичної мови найбільш яскраво реалізуються етнохореографічний та етноінструментальний архетипи, у світовідчуттєвій площині – «лірико-романтичний патос», що проявляється навіть у найбільш віддалених від традиції композиціях Г. Бацевіч і К. Пендерецького, авангардних пошуках В. Лютославського. Сакральність стримує та урівноважує емоційність, у результаті філософія скрипкового концерту відображає і «полум'я», і «лід» польської ментальності.

Описані етнопсихологічні засади єднають скрипковий концерт з усією національною інструментальною традицією, у множинних композиційних і виконавських проявах якої закладені вектори розвитку жанру у ХХІ ст. В означених векторах вбачаються перспективи подальших музикознавчих досліджень.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Самострокова Н. Концерт № 7 для скрипки з оркестром Гражини Бацевіч. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка. Випуск 32. Музикознавчі студії : збірник статей.* Львів, 2014. С. 265–275.
2. Самострокова Н. Етнохарактерність у скрипковому концерті ХХ століття: твори *Гражини Бацевіч* і Мирослава Скорика. *Spheres of Culture. Volume XIX.* Lublin, 2019. S. 188–195.
3. Самострокова Н. Метаморфози естетики концертності у скрипкових і подвійному концертах Кшиштофа Пендерецького. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка. Випуск 45. Музикознавчий універсум : збірник статей.* Львів, 2019. С. 279–289.
4. Самострокова Н. Національний етос польської музики у скрипкових концертах Кароля Шимановського. *Українська культура: минула, сучасна, шляхи розвитку : науковий збірник. Напрям : Мистецтвознавство. Вип. 34.* Рівне, 2020. С. 63–69. <https://orcid.org/0000-0002-9285-1771>
5. Самострокова Н. Етнохарактерні засади скрипкового концерту Мечислава Карловіча. *Наукові збірки Львівської національної музичної академії імені М. В. Лисенка. Випуск 46. Музикознавчий універсум : збірник статей.* Львів, 2020. С. 183–194.
6. Самострокова Н. Скрипкові концерти К. Ліпінського. *Всеукраїнська науково-практична конференція молодих музикознавців «Музикознавчі студії».* Львів, 25–26 лютого 2015 року : тези. Львів, 2015. С. 108–109.
7. Самострокова Н. Польський скрипковий концерт: витоки і історія». *Міжнародна наукова конференція молодих музикознавців «Музикознавчі студії – 2016», 24–26 лютого 2016 року : тези.* Львів, 2016. С. 136–137.
8. Самострокова Н. Другий скрипковий концерт «Метаморфози» Кшиштофа Пендерецького: концептосфера і драматургія. *Міжнародний науковий форум «Музикознавчий універсум молодих», 5–6 березня 2020 року : тези.* Львів, 2020. С. 116–117.
9. Самострокова Н. Ліризм як етнохарактерна домінанта польського скрипкового концерту ХХ століття. *Міжнародний науковий форум «Музикознавчий універсум молодих» : «Україна і світ: вектори музичної комунікації», 22–23 січня 2021 року : протоколи засідань.* Львів, 2021. С. 127–128.

АНОТАЦІЯ

Самострокова Наталія Олександрівна. Етнопсихологічні засади розвитку жанру польського скрипкового концерту ХХ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 «Музичне мистецтво». – Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка, Міністерство культури та інформаційної політики України. Львів, 2021.

У дослідженні концептуалізовано етнопсихологічні засади польської музичної ментальності крізь призму їх відображення у скрипковому концерті ХХ ст. У пропонованій концепції вирізняє етнохарактерну площину із етноінструментальним, етнохореографічним й етнопісенним архетипами та світовідчуттєву площину з архетипами ліризму, прометеїзму і сакральності. Простежено історичну ретроспективу скрипкового інструменталізму та динаміку архетипного мислення в моделях концертів Е. Млинарського, М. Карловіча К. Шимановського, Г. Бачевіч, В. Лютославського, К. Пендерського та ін.

Ключові слова: польський скрипковий концерт ХХ століття, сольний інструментальний концерт, музична ментальність, етнопсихологічні засади польської музики, ліризм, прометеїзм, сакральність.

SUMMARY

Samostrokova Nataliia. The ethnopsychological principles of the development of the Polish violin concerto genre in the 20th century. – Qualifying scientific work as a copyrighted manuscript.

Dissertation for Candidate degree in Arts. Specialty 17.00.03 – Musical Art. – The M. V. Lysenko Lviv National Music Academy, Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. – Lviv, 2021.

The research's aim is to conceptualize the ethnopsychological principles of the Polish musical mentality through the prism of their reflection in the violin concerto genre at the 20th century as a Polish culture holistic phenomenon. To this end, the ethnocharacteristic features of violin concerts by leading Polish composers of the 20th century are analyzed. It is in the genre models diversity and archetypal thinking dynamics.

The scientific novelty of the work is determined by such research achievements as:

- the concept of Polish musical mentality's ethnopsychological principles;

- a holistic developmental vision of the Polish violin concerto genre at the 20th century. It is in the variety of the genre models and in the archetypal thinking dynamics, with the involvement of little-known works and at the emphasis on artists associated with Ukraine;
- the conceptualization of the main ethnopsychological archetypes manifestations of the Polish musical mentality in the violin concerto genre of the 20th century.

The work's practical significance lies in the using possibility its materials in the such courses: "Violin Art History", "Music History at the twentieth century", "Music Psychology" and others in higher education music institutions, as well as in creating performing interpretations of the Polish violin concerto at the 20th century.

The first part explores the conceptual foundations of Polish violin concerto's ethnopsychological principles. In the context of solving this problem, first of all, the general picture of the "Polish theme" in Ukrainian musicology is based on the works by M. Zagaykevych, A. Kalenychenko, N. Kashkadamova, L. Kyianovska, D. Kolbin, L. Mazepa, T. Mazepa, S. Pavlyshyn, D. Polyachok, B. Siuta and others. The key concepts of ethnopsychology and musical mentality are analyzed. World achievements in the field of ethnopsychology and ethnic mentality, based on the ideas by W. Wundt, G. Gachev, A. Gurevich, P. Dinzlbacher, L. Levi-Bruhl, K. Levi-Strauss, J. Le Goff, E. Makarenko, M. Piren, M. Popovych, R. Tarnas, etc., extrapolated to the musical art plane, in combination with the achievements of modern musicology (M. Severynova, V. Drahanchuk, etc.).

The concept of Polish musical mentality's ethnopsychological principles is presented as two semantic planes consisting, in which certain musical thinking archetypes are distinguished: ethnocharacteristic plane – ethnoinstrumental, ethnochoreographic and ethnosong archetypes; worldview plane – archetypes of lyricism, Prometheanism and sacredness.

The second part examines the origins and formation of ethnopsychological foundations of the Polish violin concerto genre in the 20th century. The historical retrospective of the Polish violin instrumentalism tradition and the formation process of the Polish violin concerto classical-romantic model in the works by Feliks Janiewicz, Karol Lipiński, Henryk Wieniawski and others are traced.

The leading figure to whom this section is devoted is Karol Maciej Szymanowski, who had a particularly significant influence on the genre development at the first third of the 20th century, embodying two main principles of Polish ethnopsychology. It is refined lyricism (First Concerto) and ethno-instrumental exaltation (Second Concerto).

The works of lesser-known Szymanowski's contemporaries who had a strong influence on the genre formation (Emil Młynarski, Mieczysław Karłowicz, Piotr Perkowski and Ludomir Różycki) are analyzed.

The third part is devoted to the study of the archetypal thinking dynamics in the Polish violin concerto models at the middle – second half of the 20th century.

It is determined that the peak manifestations in Grażyna Bacewicz's work are the First Concert of Neoclassical-Neobaroque stylistics, the Third Concerto with folk music stylization and the Seventh Concert with the integration of traditional narrative models to the new sound space world.

The structural-semantic genre invariant underwent a radical transformation in Witold Lutosławski's "Chain-II" dialogue and reflected Krzysztof Penderecki's search for a subtle self-reflection in the "Metamorphoses" Second Concerto.

The conclusions summarize the main positions of the author's concept Polish musical mentality ethnopsychological principles through the prism of their reflection in the violin concerto genre at the 20th century as a Polish culture holistic phenomenon.

Keywords: Polish violin concerto at the 20th century, solo instrumental concerto, musical mentality, ethnopsychological principles of Polish music, lyricism, Prometheism, sacredness.

Підписано до друку 12.08.2021.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 1,16.
Наклад 100 прим. Зам. № 175.

Видавець і виготовлювач – ФОП Тетюк Т. В.
Свідоцтво серія ЛВ № 80 від 11.09.2013 р.
м. Львів, пр. Червоної Калини, 115
тел.: (097) 178-8488